

צינורות לנורמליזציה בעידן ה-BDS: מה אפשר ללמוד מעסקאות הגז עם מצרים ועם ירדן?

אופיר וינטר ואייל דיינוב

חרף הבולטות שלה זכתה בשנים האחרונות תנועת ה-BDS במערב, היא התקשתה לא פעם לכפות את עקרונות הפעולה שלה נגד ישראל (חרם, משיכת השקעות והטלת סנקציות) דווקא ב"מגרשה הביתי" – העולם הערבי. הסיבות לכך היו מגוונות: ראשית, מרבית מדינות ערב כלל אינן מקיימות יחסים רשמיים עם ישראל. קשרי הצדדים מתמצים בעיקר בנורמליזציה המוגבלת עם מצרים ועם ירדן וביחסי התלות עם הרשות הפלסטינית ועם החמאס, ולפיכך הפעלת מדיניות ה-BDS נותרה ללא משקל מעשי ניכר; שנית, קמפיין ה-BDS הופנה מלכתחילה במסריו ובתכניו לאוזניהם של קהלי יעד במערב. הוא נשען על תרבות שיח כמו-ליברלית של שוויון אזרחי ושל זכויות אדם שאינה נותנת את הטון במדינות ערב; והסיבה החשובה ביותר – המציאות האזורית של השנים האחרונות יצרה זהות אינטרסים חסרת תקדים במישורים האסטרטגי, הכלכלי, הביטחוני והמדיני בין ישראל לבין כמה ממדינות ערב, מה שיצר משקל-נגד למסרי החרם והקהה מעוקצם.

השיח הציבורי שהתפתח במצרים ובירדן סביב גיבוש העסקאות ליבוא גז מישראל משמש מקרה בוחן ליכולתם של שיקולים כלכליים-אסטרטגיים לגבור, בנסיבות המזרח-תיכוניות הקיימות, על המשקעים הפוליטיים-תרבותיים של הסכסוך ועל הקריאות לחרם שמשמיעות תנועות ה-BDS. הוא ממחיש את התמורות החיוביות שחלו בגישת שתי המדינות לשאלת הנורמליזציה גם בתקופה של קיפאון מתמשך בתהליך השלום בין ישראל לפלסטינים. המשוואה האסימטרית המסורתית שלפיה ישראל להוטה לכל מחווה סמלית של שיתוף פעולה, של פיוס ושל הכרה, ואילו ירדן – ובעיקר מצרים – מקמצות בכל גילוי כזה, התאזנה במעט על רקע הטלטלה האזורית של השנים האחרונות. הנורמליזציה כבר אינה אינטרס ישראלי בלעדי וכבר

אינה מותנית באופן כה הדוק בהתקדמות בתהליך המדיני. האתגרים הכלכליים-ביטחוניים והתמקדות השיח הציבורי במצרים ובירדן באתגרים הפנימיים הפכו את קשרי הגומלין עם ישראל לאינטרס משותף העומד בזכות עצמו. אומנם עסקאות הגז היו מושא לביקורת ציבורית בשתי המדינות, אך בד בבד נשמעו קולות רבים שצידדו בהן בהיותן כורח השעה, והדה-לגיטימציה הגורפת סביב הנורמליזציה התחלפה בדיון פתוח ומאוזן מבעבר.

רקע: המגעים לקראת עסקאות הגז

נוכח משברי האנרגיה שפקדו בשנים האחרונות את מצרים ואת ירדן, הסתמנו שתי המדינות כיעדים טבעיים וזמינים לגז הישראלי. מצרים וירדן, כל אחת מסיבותיה, התמודדו עם קושי הולך וגובר להשיג אספקה סדירה וזולה של גז בכמויות העונות לצורכיהן – בעיקר בתחום של משק החשמל אך גם בעבור התעשייה והמגזר הפרטי. קושי זה בא לידי ביטוי בהפסקות חשמל תכופות ובהוצאות ממשלתיות מאמירות על יבוא גז וסבסוד מוצרי אנרגיה.

ישראל, מצדה, ראתה בשווקים השכנים לקוחות אטרקטיביים, וזאת משלושה טעמים עיקריים: ראשית, העלויות הנמוכות יחסית של הובלת גז למרחקים קצרים תוך שימוש בתשתיות שחלקן כבר קיימות. זמינות זו מאפשרת הבטחת לקוחות מידיים לגז הישראלי, אשר חיונית להשגת מימון ראשוני להשקעות העצומות שנדרשות לצורך פיתוח שדה לווייתן. זאת בפרט לאור האתגרים הקיימים כיום סביב מימון הפרויקט, אשר התחדדו נוכח הירידה המשמעותית במחירי הגז ואי-הוודאות הקיימת באשר להשגת כמות מספקת של לקוחות גז חיצוניים (מעבר לשוק הישראלי שאינו גדול דיו); שנית, אפשרות הנזלת הגז הישראלי ליצוא לאירופה ולאסיה במתקנים הקיימים במצרים (ומושבתים מאז 2012), במקום הקמת מתקנים חדשים בישראל שעלותה נאמדת במיליארדי דולרים, ואשר תחייב התמודדות עם שורה של סוגיות טכניות וסביבתיות מורכבות הכרוכות בהקמת מתקנים מסוג זה בים או בסמיכות לחוף; ולבסוף, החשיבות האסטרטגית "הביטחונית והגיאופוליטית", כהגדרת ראש הממשלה בנימין נתניהו, שישראל ייחסה לכינון שיתופי פעולה אנרגטיים עם מצרים וירדן.¹ יצוא הגז נתפס בישראל כאמצעי להידוק יחסי השלום עם שתי המדינות ולייצוב משטריהן, מעבר לערכו הכלכלי. יצוין כי ארצות הברית עודדה אף היא את קידום העסקאות בין הצדדים מתוך ראייתן כמפתח להגברת היציבות במזרח התיכון ולביסוס הציר האזורי המתון.² האינטרס ההדדי בעסקאות הגז יצר, אפוא, מצב של "win-win" עבור ישראל ושכנותיה.

עסקאות הגז הנרקמות בין ישראל למצרים מסמנות היפוך תפקידים בין שתי המדינות, כאשר ישראל הפכה מלקוחה לספקית גז אפשרית. בשנים 2008–2012 הייתה

זו מצרים שייצאה גז טבעי לישראל, אלא שהפיצוצים החוזרים ונשנים של הצינורות בסיני הובילו להפסקת הזרמתו, ובהמשך גם להחלטת מצרים לבטל את חוזה היצוא לישראל. מכירת הגז לישראל זכתה בזמנה לביקורת חריפה במצרים – בעיקר על רקע טענות להתנהלות מושחתת של אנשי מובארכ בעניינה. ואולם, הפקת הגז במצרים סבלה בשנים האחרונות מירידה, בעוד צריכת הגז גברה, מגמה שיצרה מחסור וחייבה את קהיר לתור אחר מקורות גז חיצוניים. לפי עדותו של שר הנפט המצרי, טארק אל-מלא, נאלצה מצרים לייבא ב-2015 בין 35% ל-40% מצורכי הגז שלה, בעיקר לייצור חשמל. אשר למאגר הגז העצום "זוהר" עליו דיווחה מצרים באוגוסט 2015, על פי התחזית האופטימית ביותר, הוא צפוי לאפשר לה להתחיל להפיק גז ב-2017, אך להעניק לה עצמאות אנרגטית רק לקראת העשור הבא.³

שותפויות תמר ולווייתן חתמו עם חברת דולפינוס המצרית במרס ובנובמבר 2015 (בהתאמה) על חוזה ועל מזכר הבנות ארוכי טווח בסך מיליארדי דולרים ליצוא גז טבעי למצרים ואל יעדים באירופה, בסיוע מתקני ההנזלה במצרים. בדצמבר 2015 הודיעה ממשלת מצרים על הקפאתן של עסקאות הגז הנזכרות לעיל עקב פסק בורות בינלאומי שחייב את חברות הגז במצרים לפצות את חברת החשמל בישראל ב-1.76 מיליארד דולר על הפרת החוזה ליצוא גז ב-2012. הצדדים פתחו בשיחות מאחורי הקלעים בניסיון להסדיר את החוב, ובמרס 2016 דווח שהם קרובים לפשרה שלפיה סכום הפיצוי הסופי יעמוד על כמחצית מזה שנקבע בפסק הבוררות.⁴ עם זאת, הסכמות אליהן הגיעה מצרים בראשית 2017 עם חברות האנרגיה בריטיש גז ו-ENI לייצוא גז מצרי דרך מתקני ההנזלה שבשטחה מעמידות בסימן שאלה את מימוש עסקאות הגז עם ישראל.

ירדן נקלעה אף היא למחסור בגז עקב הפיצוצים החוזרים ונשנים של הצינורות בסיני ועצירת זרימת הגז ממצרים בעקבות המהפכה של ה-25 בינואר 2011 שהביאה להפלת מובארכ. עד אז, מצרים סיפקה לירדן כ-80% מצורכי הגז שלה, והמרתו בדלקים שהיו יקרים הרבה יותר באותם ימים (כגון סולר, מזוט וגז טבעי מונזל שיובא דרך נמל עקבה), ייקרה את מחירי הפקת החשמל באופן חד, והסבה לממלכה הפסדים של מיליוני דולרים מדי שבוע. במקביל התמודדה ירדן עם קשיים כלכליים נוספים: קליטת 1.5 מיליון פליטים מסוריה ופגיעה בתיירות ובהשקעות הזרות בעקבות הטלטלה האזורית. זאת בנוסף לחולשות המסורתיות של הכלכלה הירדנית, ובראשן – מחסור במשאבי טבע, באדמות חקלאיות ובמים, לצד תלות בסיוע חיצוני משמעותי.⁵

על רקע קשיים אלה, הפכה ישראל לשותפה אפשרית בתחום אספקת הגז. בראשית 2013 דיווח משרד האנרגיה והמינרלים של ירדן שחברת ערב פוטאש (Arab Potash), שמפעילה את מפעלי ים המלח הירדניים (ששליש ממניותיה נמצא בבעלותה של ממשלת ירדן) מנהלת משא ומתן על יבוא גז טבעי מישראל.⁶ בפברואר 2014 נחתמה

עסקה בסך 500–700 מיליון דולר למשך 15 שנים בין שותפות תמר לחברה הירדנית, וכעבור כשנה ניתן בישראל ההיתר ליצוא הגז.⁷

קשייה של ירדן להשיג הסכם ליבוא גז במחירים אטרקטיביים ממדינות ערביות, במיוחד מקטר, הביאו להאצת מגעיה לרכישת גז נוסף מישראל שהוצע לה במחיר שהוא זול בהרבה מהמחיר שהציעו לה מפיקות גז ערביות. בספטמבר 2014 חתמו חברת החשמל הירדנית (NEPCO) ונובל אנרג'י (המפעילה את שדה הגז לווייתן) על מזכר הבנות להספקת גז מישראל.⁸ בספטמבר 2016 חתמו הצדדים על חוזה להספקת גז למשך 15 שנים בסכום משוער של 10 מיליארד דולר.⁹ גורמים רשמיים העריכו שמימוש החוזה יחסוך לממשלת ירדן בין 100 מיליון ל-600 מיליון דולר מדי שנה ויפחית את ההפסדים העצומים של חברת החשמל הירדנית.¹⁰ הצינור ממאגר תמר צפוי להתחיל לפעול במהלך השנה הנוכחית (2017), ואילו הגז מלווייתן אמור לזרום החל מראשית 2020.¹¹

עסקאות לגיטימיות או נורמליזציה פסולה?

עסקאות הגז עם ישראל מעוררות במצרים ובירדן דיון ציבורי ער על הלגיטימיות של המהלך. בדיון הזה, שבו משתתפים שרים, צירי פרלמנט, תנועות אזרחיות, פובליציסטים וטוקבקיסטים, נשמעות דעות סותרות. מן העבר האחד של המתרחש ניצבים פוליטיקאים, אינטלקטואלים ואנשי אופוזיציה שמתנגדים לכל ביטוי של נורמליזציה עם ישראל מסיבות אידאולוגיות ורגשיות, מעלים נימוקים רוויי חשדנות ואיבה כלפיה ומצליחים לסחוף אחריהם חלקים נכבדים מדעת הקהל. מהעבר האחר ניצב מיעוט לא מבוטל בהובלת אנשי ממסד ואינטלקטואלים שהפנימו את ערכן הכלכלי של עסקאות הגז עם ישראל ומתייצבים פומבית מאחורי המדיניות הממשלתית.

שני המחנות משקפים שתי מגמות סותרות הפוקדות את מצרים ואת ירדן גם יחד: דה־לגיטימציה רחבה בנוגע לביטויים של נורמליזציה עם ישראל לצד לגיטימיות גוברת של עצם הפולמוס הפנימי על מתכונת הקשרים עימה – פולמוס שעצם קיומו מסמל כרסום בטאבו המסורתי בנוגע לנורמליזציה. סקרי דעת קהל אינטרנטיים שערכו יומונים מובילים במצרים ובירדן, שבהם התבקשו הגולשים לחוות דעה על העסקאות ליבוא גז מישראל, ממחישים את השסע. מרבית הגולשים מיקמו את עצמם במחנה המתנגד, אך מיעוט משמעותי מקרבם ניצב בצד התומך, ועשרות טוקבקיסטים לא נרתעו לבטא את עמדתם החיובית בשמותיהם המלאים. אף שאין מדובר בסקרים מקצועיים המשקפים "מדגם מייצג" של האזרחים, הם מצביעים על החלוקה הקיימת בין אלה הרואים בישראל אויבת מוחלטת לבין אלה הרואים בה שותפה לגיטימית לעשיית עסקים. מסקר שערך בדצמבר 2015 היומון המצרי הפופולרי "אל-מצרי אל-יום" עולה כי 86% מהגולשים מתנגדים לעסקת הגז עם ישראל ואילו 14% תומכים

בה.¹² משאלון מילולי שזים כשנה קודם לכן היומון הירדני "אל-ע'ד" עולה שכ-70% מהטוקבקיסטים מתנגדים ליבוא הגז מישראל וכ-30% תומכים בו.¹³

מצרים וירדן הן שתיים מחמש המדינות הערביות הראשונות שבהן קמו סניפי BDS (לצד מרוקו, קטר וכוויית).¹⁴ תנועת ה-BDS הירדנית היא פעילה יותר ממקבילתה המצרית במאבק נגד יבוא הגז מישראל. היא יזמה עצומה ובה קריאה לראש ממשלת ירדן לבטל את העסקה ומנהלת קמפיין שנועד להפעיל לחץ על חברי הפרלמנט הירדנים לפעול לסיכולה.¹⁵

ההתנגדות לעסקאות הגז עם ישראל אינה מקיפה רק את סניפי ה-BDS, אלא כוללת מסגרות רחבות יותר של מתנגדים לנורמליזציה. אחת הבולטות שבהן היא "הקמפיין הלאומי הירדני לביטול הסכם הגז עם הישות הציונית" – גוף הכולל בשורותיו איגודים, מפלגות וצירי פרלמנט ומפעיל דף פייסבוק שזכה – נכון לאוקטובר 2016 – לכ-10,000 תומכים. גוף זה משקיע מאמץ רב כדי להפעיל לחץ ציבורי על ממשלת ירדן לבטל את עסקת הגז עם ישראל ומקיים סימפוזיונים ציבוריים בנושא.¹⁶ בעוד שההתנגדות העממית שנרשמה במצרים ליבוא הגז מישראל הייתה עד כה רפה באופן יחסי ובאה לידי ביטוי בעיקר בשיח התקשורתי, בירדן נערכו כמה הפגנות, לרוב בסדרי גודל של מאות משתתפים. בהפגנות נכחו, בין היתר, נציגים של תנועות אסלאמיסטיות ולאומניות, חברים באיגודים מקצועיים וצירי פרלמנט בעבר ובהווה, ונישאו בהן סיסמאות נגד הנורמליזציה.¹⁷ מנהיגי "הקמפיין הלאומי הירדני" קראו לאזרחי הממלכה בכמה הזדמנויות לכבות את האור בבתיהם למשך שעה בשעות הערב לאות סולידריות עם המאבק לביטול עסקת הגז. שיר מחאה שנקרא "איננו רוצים גז", אשר שודר בתוכנית סאטירה בערוץ הירדני הפרטי "רא'יה", צבר בתוך שבוע קרוב ל-150 אלף צפיות.¹⁸

הטיעונים העיקריים שעלו בקמפיינים נגד יבוא הגז מישראל נוגעים בשני תחומים עיקריים: במישור הפוליטי נטען שהעסקאות הן ביטוי פסול לנורמליזציה הסותרת את הסולידריות הערבית הנדרשת עם העניין הפלסטיני. לשיטת המתנגדים, יבוא גז ישראלי הוא בבחינת מתן פרס למדינה שמבצעת פשעים נגד העם הפלסטיני. חמור מכך, זוהי רכישה של "גז פלסטיני גנוב" המעניקה תמיכה עקיפה ל"מפעל הכיבוש" ומממנת את פשעיו. במישור הכלכלי נטען שההסתמכות על גז ישראלי עלולה להפוך את כלכלות מצרים וירדן לבנות ערובה של ישראל – על כל המשתמע מכך. החשש הזה, שבא לידי ביטוי בסיסמאות כמו "גז האויב הוא כיבוש", נובע מהחשדנות ומחוסר האמון המובנים כלפי ישראל ומהסטריוטיפים על אודות "מזימותיה" הזדוניות.¹⁹ על אף שהקו המתנגד לנורמליזציה זכה לבולטות בכלי התקשורת השונים, הוא הוציא לרחובות אלפים בודדים של משתתפים בהפגנה הגדולה ביותר ולא הצליח לגייס את תמיכת ההמונים ברשתות החברתיות. לעומת זאת, המצדדים בעסקאות הגז,

שנהנים מגיבוי פעיל של הממסד, הרשימו בנחישותם להגן פומבית על מה שיריביהם מגדירים "נורמליזציה פסולה". דוברים רשמיים ולא רשמיים ציינו את האינטרסים העמוקים שאותם משרתות עסקאות הגז עם ישראל וסייעו לממשלות במצרים ובירדן לדבוק עד כה בקידומן חרף ההתנגדויות. המשטרים ותומכיהם הדגישו את השיקול הכלכלי וציינו שזהו הקריטריון המכריע בשאלה אם לייבא גז מישראל ולא השיקול הפוליטי. לעיתים קבעו במפורש שסדר היום הכלכלי הייחודי של המדינה גובר על סדר היום הכלכלי-ערבי, ולעיתים ניסו להרחיק את המשטרים ממעורבות ישירה בנורמליזציה השנויה במחלוקת וייחסו את עסקאות הגז ל"חברות פרטיות" הפועלות על פי היגיון של רווח והפסד. כך או כך, המשטרים הציגו עמדה ברורה שלפיה הסחר עם ישראל הוא לגיטימי, בניגוד לנטייה המסורתית לראות בנורמליזציה ובהתקדמות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני מעין כלים שלובים שלא ניתן להפרידם.

פתיחותה של מצרים לעסקת הגז עם ישראל קשורה באופן הדוק לאתגרים הכלכליים הכבירים הניצבים בפניה בעת הנוכחית, אשר משבר אספקת האנרגיה הוא אחד המרכזיים שבהם. שיקולים כלכליים ריכזו את הרתיעה המסורתית של מצרים מפני חימום הקשרים עם ישראל והקלו על אימוצה של ראייה תועלתנית-פרגמטית, אף שזו לא לוותה תמיד ברוח פייסנית. מצרים של עידן א-סיסי אימצה מדיניות חוץ שלפיה יש לפתח יחסים כלכליים עם כל מדינות העולם על בסיס של אינטרסים הדדיים, וישראל לא הוחרגה מתפיסה זאת. כך, למשל, צוין במסמך ממשלתי מצרי שעסק בסחר החוץ של מצרים כי תל-אביב היא אחת מתשע ערים אסייתיות שבהן פועלת מצרים כדי לעודד התפתחות קשרים עסקיים (לצד בייג'ינג, ג'קרטה, סידני, טוקיו, ניו-דלהי, סאול, שנחאי וקואלה לומפור).²⁰ בהתאם לכך, בכירים מצרים שנדרשו להתייחס לעסקת הגז עם ישראל, הקפידו לנתח אותה מהזווית הכלכלית יותר מאשר מהזווית הפוליטית. ראש ממשלת מצרים, שריף אסמאעיל, קרא בינואר 2015 – אז היה עדיין שר הנפט – להכריע בסוגיה של יבוא הגז מישראל על פי שיקולים חומריים בלבד. "הכול בא בחשבון", ציין. "האינטרס של מצרים, צרכיה הכלכליים ותפקידה המדיני והכלכלי המוביל באזור הם שיכריעו בהחלטה על יבוא גז מישראל. האינטרס המצרי עומד מעל לכול, ועלינו לבחון את הנושא מנקודת מבט אסטרטגית".²¹ יריבי המשטר כינו אותו בבז "יבואן הגז הציוני",²² אך הדבר לא מנע משר הנפט שירש את מקומו, טארק אל-מלא, לדבוק באותו הקו. הוא הכריז באוקטובר 2015 כי אינו "מוצא כל פסול ביבוא גז מישראל, ובתנאי שהדבר יתרום לביטחון הלאומי של מצרים ויעניק ערך מוסף לכלכלה שלה".²³

בדומה למצרים, התמיכה של ירדן ביבוא גז מישראל התבססה על העדפת השיקולים החומריים על פני ההסתייגויות מהנורמליזציה. עסקאות הגז הוצדקו לפני חתימתן בטיעון שמדובר במהלך המבכר אינטרסים כלכליים על פני סיסמאות ריקות, ואשר

בכוחו לסייע לממלכה לגוון את מקורות האנרגיה שלה. התומכים בעסקאות הדגישו שזהו מרכיב אחד מתוך סל מגוון של צעדים שיוריד את מחירי החשמל ויעודד את התעשיות הירדניות להשתמש בגז ולשפר את התחרותיות שלהן.²⁴

מנכ"ל חברת החשמל הירדנית, ד"ר אחמד חיאצאת, הצהיר באוקטובר 2014 כי אין מקום לפלפולי שווא פוליטיים בגנות עסקת הגז עם ישראל בשעה שהפסדיו המצטברים של משק החשמל הירדני מעמידים את הממלכה בפני "אסון המאיים על יציבותה הכלכלית".²⁵ שר הפיתוח הפוליטי, ד"ר ח'אלד אל-כלאלדה, הוסיף כי העם הירדני צריך להבין שאי-אישורו של ההסכם ליבוא הגז מישראל יוביל לעלייה במחירי החשמל.²⁶ בדיונים בפרלמנט הירדני בדצמבר 2014 העלה שר האנרגיה והמינרלים דאז, מוחמד חאמד, שני נימוקים בזכותה של עסקת הגז: הפסדיה של חברת החשמל הירדנית ומחירו הזול של גז טבעי המיובא מקרוב לעומת מחירו הגבוה של גז מונזל המובא ממרחקים. כמו כן הזכיר שנובל אנרג'י חתמה על הסכמים דומים עם חברות במצרים וברשות הפלסטינית, ולפיכך חברת החשמל הירדנית רשאית מהבחינה הפוליטית לנהוג כמותן. הוא דחה את הטענות שהעסקה תהפוך את ירדן בת ערובה ל"מדינה כלשהי" – ברמז לישראל.²⁷

שר האנרגיה והמינרלים הנוכחי של ירדן, ד"ר אבראהים סיף, שב והתחייב בפברואר 2016 בפני הפרלמנט הירדני שארצו תשמור על האינטרס הלאומי שלה, תגוון את מקורות האנרגיה ולא תהיה נתונה לחסדיו של מקור אספקה בודד.²⁸ לאחר החתימה על העסקה בספטמבר 2016 הצהיר דובר הממשלה, שר המדינה לענייני הסברה מוחמד אל-מומני, כי הטענה שהסכם הגז הוא למעשה הבעת תמיכה בכיבוש הישראלי אינה אלא "שיא השטחיות" ו"פוליטיזציה" של צעד כלכלי שנועד להפחית את הוצאות הממשלה. לדבריו, אין בחוזה השלום וביחסי הסחר בין ירדן לישראל כדי לפגום בהתנגדותה לכיבוש.²⁹

זאת ועוד, כדי להדוף ביקורות על הנורמליזציה הדגישו ממשלות מצרים וירדן כי הסכמי הגז לא נערכו ישירות בין ישראל, אלא בין חברות לא-ממשלתיות במצרים ובירדן לבין חברות בינלאומיות פרטיות שמפתחות את שדות הגז של ישראל. גימוד תפקידם של הממסדים הרשמיים בשני הצדדים בקידום העסקאות הקל על ממשלות מצרים וירדן לעקוף את הצורך באישור פרלמנטרי ולהדוף את הביקורות של סרבני הנורמליזציה.³⁰ יתר על כן, היה בתיאור דברים זה כדי לרמוז על נכונותן של הממשלות להעניק "אור ירוק" למגזרים הלא-ממשלתיים לסחור עם גופים בישראל, וזאת בניגוד לסייגים שהונהגו בעבר, בעיקר במצרים, ואשר הקשו מאוד על קידום קשרי נורמליזציה כלכליים מחוץ לבקרה ההדוקה של השלטונות. משרד הנפט של מצרים הכריז בנובמבר 2015, לאחר החתימה על הסכם העקרונות בין שותפות לווייתן לחברת דולפינוס המצרית, כי "אינו צד בהסכם, אך אין לו התנגדות לכך שהמגזר הפרטי ייבא

גז [מישראל], ובתנאי שהדבר ייעשה באישור המדינה וישרת את האינטרס הלאומי".³¹ השר הירדני חאמד ציין אף הוא כי משרדו התיר לכל החברות הירדניות – הציבוריות והפרטיות – לייבא גז מכל מקור שימצאו לנכון כדי להפחית את הוצאות האנרגיה המאמירות ולענות על צורכי החשמל הגוברים.³² מסגור עסקת הגז שנחתמה בספטמבר 2016 כעסקה בין חברות, אמריקאית וירדנית, הומחש בכך שאת עיקר הסנגוריה על הגיונותיה הכלכליים לימדו דוברים מטעם חברת החשמל הירדנית ולא דוברים ממשלתיים.

עמדות שמצדדות ביבוא הגז מישראל ומגינות עליו מפני מבקרים עלו במהלך השנים האחרונות גם בשיח הציבורי בשתי המדינות. במאמר שפורסם ביומון המצרי הפרו-ממסדי "אל-מצרי אל-יום" נטען שאין טעם ב"פרופגנדה ריקה שפוגעת בעמים ואינה מועילה להם" וכי "יבוא הגז מישראל אינו פשע".³³ ח'אלד אל-בריי, העורך הראשי של אתר החדשות המצרי העצמאי "דוט מצר", קרא לחמם את הקשרים עם ישראל, במיוחד בנושא הגז, לאור האינטרסים המשותפים הרבים שיש בעת הזאת לשתי המדינות. לדבריו, "הקשר הטוב עם ישראל הפך על רקע הנסיבות והבריתות הנוכחיות באזור לצורך ביטחוני ותרבותי".³⁴ באותה הרוח נכתב ב"אל-דסתור" הירדני מאמר שכותרתו היא "הצרכים מתירים את האיסורים", בו נטען כי "הגז הישראלי – כך עלול להתברר למרבה הצער – הוא מקור [האספקה] המהיר ביותר והיציב ביותר, חרף הקשיים הפוליטיים והמוסריים הנלווים להחלטה מעין זו".³⁵ פובליציסט ביומון הירדני "אל-ראי" תקף את המתנגדים לעסקת הגז בציינו כי אין להם זכות "לדרוש מהממשלה, מחברת ערב פוטאש, מחברת החשמל הלאומית ומהתעשייה הירדנית לאמץ עמדה שמשמעותה התאבדות כלכלית".³⁶ טוקבקיסט ירדני שחתם בשם מוחמד אחמד טען כי בהעדר חלופה עדיפה רשאית ירדן לייבא גז מכל גורם שתמצא לנכון, "אפילו מהשטן".³⁷

לאחר שנחתמה העסקה בין חברת החשמל של ירדן לנובל אנרג'י העלו פובליציסטים ופרשנים ירדנים צידוקים נוספים, ובהם: ההתנגדות לרכישת הגז מישראל היא עמדה "דון קישוטית" המשולה למלחמה בתחנות רוח;³⁸ עמדת האחים המוסלמים נגד העסקה נובעת מרצונם להטביע את ירדן בחובות ולגרום לה לשקוע באנרכיה שתקל עליהם להשתלט עליה;³⁹ עסקת הגז נהנית מתוקף חוקי על פי סעיף 19 בחוזה השלום הישראלי-ירדני שעניינו שיתוף הפעולה בין שתי המדינות בתחום האנרגיה;⁴⁰ ממשלת ירדן העדיפה את המחאות הציבוריות הנשמעות עקב החתימה על עסקת הגז עם ישראל על פני המחאות הקולניות בהרבה שהייתה האופוזיציה מארגנת אילו העסקה לא הייתה נחתמת, ומחירו של הגז היה עולה.⁴¹ במאמר שכותרתו "גם אני נגד יבוא הגז מישראל" ניסה ד"ר צפנת חדאדין ליישב את הדיסוננס הנובע מעסקה עם

"האויב הישראלי" באמצעות יצירת ההבחנה בין אמוציות עממיות לרציונל המדינתי המצופה מההנהגה:

"אני האחרון שיצדיק את ההחלטה לרכוש גז מישראל. מעולם לא הייתי שבע רצון ממנה ואמשיך להתנגד לה עד אין קץ. אולם החלטות פוליטיות לא חייבות להלוט תמיד את רצון האנשים. רבים התנגדו לרכישת הגז, כמו גם להסכם השלום עצמו, אך האינטרס הלאומי חייבו את קיומם... איני דורש שהדין [הציבורי] ייפסק או שהאופוזיציה תשתוק, ההיפך הוא הנכון. על כולם לדבוק בעמדתם, אך גם לזכור שהעמדה הרשמית והעמדה העממית לעיתים אינן חופפות, ושזהו מצב בריא מאוד".⁴²

סיכום

השיח שמתנהל במצרים ובירדן סביב העסקאות ליבוא גז מישראל ממחיש את המחלוקות הפנימיות בין המשטרים לבין כוחות האופוזיציה וחלקים מהציבור בנוגע לנורמליזציה, ויותר מכך – את השפעתה המוגבלת של תנועת ה-BDS העולמית על יחסי הגומלין בין ישראל לשכנותיה. נכונותן של הממשלות במצרים ובירדן לקדם את עסקאות הגז חרף הסייגים והביקורות מלמדת על משקלם הרב של השיקולים הכלכליים בעיצובה של מתכונת הקשרים בין הצדדים בעת הזאת. התלות ההדדית שנוצרה בין ישראל לשתי המדינות, והתועלת המשותפת שעסקאות הגז מציעות להן, אפשרו לאינטרסים המשותפים להתגבר על החסמים הפוליטיים והתרבותיים המסורתיים המקשים על פיתוח יחסיהן, גם אם בנושא נקודתי ומוגבל. שיתוף הפעולה בין ישראל לשכנותיה בנושא הגז עשוי להעמיק ולהתרחב בשנים הקרובות ולכלול גם יצוא גז לטורקיה וכינון שותפויות ישראליות-ערביות עם קפריסין ועם יוון. בה בעת על ישראל להביא בחשבון כי כפי שהשיקול הכלכלי לבדו שימש זרז לקידום עסקאות הגז בינה לבין שכנותיה, כך הוא גם עלול להיות בעתיד הגורם לבלימתן. אין באזהרה הזאת משום תוכחה, שהרי מהרגע שהאינטרס הכלכלי הופך לחזות הכול ביחסי מדינות, אין זו אלא תמצית מהותם של יחסים נורמליים.

הערות

1. תלם יהב ויעל פרידסון, "נתניהו בהופעה נדירה בבג"ץ הגז: זה רגע מכונן. אם נחזור לאחור – ניפול לתהום", *ynet*, 14 בפברואר 2016, <http://goo.gl/OXh0Oc>
2. ערן אזרן, "כך נרקם ההסכם עם ירדן: קרי תמך, השגריר תיווך, ונתניהו פגש את המלך", **דה מרקר**, 7 בספטמבר 2016, <http://goo.gl/gRF04w>
3. "שר הנפט: גילויי הגז הימיים מחזקים את השותפות עם קפריסין ועם יוון", **דוט מצר**, 9 בדצמבר 2015, <http://goo.gl/rv6QEE>; ליאור גוטמן, "מאגר הגז המצרי קטן משחשבו, אבל יפעל כבר בשנה הבאה", **כלכליסט**, 24 בפברואר 2016, עמוד 12, <http://goo.gl/d8hIHv>

4. David Wainer and othres, "Israel, Egypt Said Nearing Compromise on Natural Gas Dispute", *Bloomberg*, 18.3.2016, <http://goo.gl/vAe2VD>
5. עודד ערן ואדי גרוב, "כמה זמן עוד תצליח ירדן לשמור על יציבות?", **עדכן אסטרטגי**, כרך 18, גיליון 2, יולי 2015, עמודים 53-65, <http://goo.gl/G3HjLC>
6. "חברת Arab Potash בירדן מקיימת מגעים ליבוא גז מישראל", אל-בואבה, 18 בפברואר 2013, <http://goo.gl/lbAu35>
7. ליאור גוטמן, "שותפות תמר קיבלה היתר לייצא גז לירדן", **כלכליסט**, 2 באפריל 2015, <http://goo.gl/wDkktN>
8. Mohammad Ghazal, "Electricity Company to Buy Gas from Israel", *The Jordan Times*, 3.9.2014, <http://goo.gl/qZ2JXz>
<http://goo.gl/QHT4iu>, 3 בספטמבר 2014, **כלכליסט**
9. Noble Energy, "Noble Energy Executes Leviathan Gas Sales Contract With the National Electric Power Company of Jordan", 26.9.2016, <http://goo.gl/sI610C>
10. "שר האנרגיה: ההסכם עם נובל אנרג'י יחסוך 100 מיליון דולר בשנה במחירי הנפט הנוכחיים", *Petra*, 14 באוקטובר 2016, <http://goo.gl/dJ5z1Q>. ראו גם: <http://goo.gl/SjnT9g>
11. הדי כהן, "צינור גז לירדן יתחיל לפעול ב-2017", **גלובס**, 10 במרץ 2016, <http://goo.gl/dR8NrE>
12. מחמוד אל-יואקע, "מה ההבדל בין יצוא הגז לישראל ליבוא ממנה?", **אל-מצרי אל-יום**, 25 בדצמבר 2015, <http://goo.gl/Q2MXo3>
13. "האם אתה מצדד ביבוא הגז הישראלי", **אל-ע'ד**, <http://goo.gl/zyIKqV>
14. על הקמת סניף ה-BDS במצרים הוכרז ב-20 באפריל 2015 באירוע בקהיר שבו השתתפו מפלגות, התאחדויות סטודנטים, ראשי איגודים מקצועיים וארגוני חברה אזרחית. הסניף מפעיל דף פייסבוק בעל כ-10,000 לייקים נכון לדצמבר 2016. <http://goo.gl/PAFuyB>. ראו גם: Salma Shukrallah, "Boycott Israel - BDS Egypt Chapter - Launches with wide Political Support", *Ahram Online*, 21 April 2015, <http://goo.gl/Tz96sJ>; Souzan Mansour, "Is Egypt Ready for a BDS movement?", *Middle East Eye*, 4.5.2015, <http://goo.gl/GFZFus>. באוגוסט 2014, והוא פועל נגד כל סוגי הנורמליזציה בין ירדן לישראל בכל המישורים, חושף סחורות מתוצרת ישראל הנמכרות בירדן ולוחץ על חברות בינלאומיות הפועלות בירדן להטיל חרם על ישראל. הוא מפעיל דף פייסבוק שזכה לכ-24 אלף לייקים נכון לדצמבר 2016: <http://goo.gl/QKJ2JQ>
15. "גילוי הדעת: ירדן מחרימה", 10 באוגוסט 2014, <http://goo.gl/gY7HwV>; ראו גם: מיכאל ברק, "הסתה וחרם: תנועת ה-BDS ברשתות החברתיות", **בי-הייב**, כרך 3, גיליון 10, נובמבר 2015, עמ' 3-5, <http://goo.gl/2BNDrP>
16. לדף הפייסבוק של הקמפיין ראו: <https://goo.gl/xGzeMW>
17. הדיל ע'בון, "מחאות נגד הגז הישראלי ונגד 'ממשלת הנורמליזציה'", *CNN*, 30 בספטמבר 2016, <http://goo.gl/6OVm81>
18. אלה הן מילות הפזמון: "אאיר את ביתי בנרות, איני רוצה גז. אדליק אש בעזרת עצים, איני רוצה גז. הקשב לי ולשכני, איננו רוצים גז. אל תנסה לשכנע אותי". תשוּיש ואצ'ח, "איננו רוצים גז", 18 באוקטובר 2016, <http://goo.gl/HVI1PW>
19. ראו, למשל: ג'מאל זהראן, "מאבק הגז עם ישראל והבריתות הבלתי אפריות", **אל-אהראם**, 10 בדצמבר 2015, <http://goo.gl/F6vPfZ>; מחמד כעוש, "הגז - הפנים האחרות של המלחמה", **אל-ראי**, 21 בינואר 2016, <http://goo.gl/ISXkv9>
20. שירות ההסברה המצרי, "סחר החוץ", <https://goo.gl/5ItG4p>
21. וליד מחסן ואשרף אל-תעלבי, "המהנדס שריף אסמאעיל, שר הנפט, בריאיון השבוע", **אל-מצוור**, 19 בינואר 2015, <http://goo.gl/GbyFvp>

22. "פרופיל: שריף אסמאעיל, יבואן הגז הציוני, תלמידו של 'סאמח פהמי' הנאמן", **אל-שעב**, (ללא תאריך), <http://goo.gl/hH7zmV>
23. אחמד עבד אל-תוואב, "משרד הנפט: יבוא הגז הטבעי עד 2020; אין בעיה עם ישראל", **אתפרג**, 24 באוקטובר 2016, <http://goo.gl/5bpBVX>
24. Ghazal, "Israel Gas Deal will Save Jordan JD700m Annually", The Jordan Times, 25.9.2014, <http://goo.gl/bM4A3l>
25. רהאם זידאן, "כנס באל-ע'ד על הסכם הגז הישראלי ועל החלופות האפשריות", **אל-ע'ד**, 18 באוקטובר 2014, <http://goo.gl/IyDMWV>
26. חמוזה דענא, "אל-כלאלדה: על העם לשאת בהשלכות של אי-יבוא גז מישראל", **אל-ע'ד**, 10 בדצמבר 2014, <http://goo.gl/mWVfO5>
27. מאג'ד אל-אמיר, "פילוג פרלמנטרי בנוגע ליבוא הגז מישראל", **אל-ראי**, 10 בדצמבר 2014, <http://goo.gl/ubXuXN>
28. מאג'ד אל-אמיר, "הממשלה בוחנת מחדש את מזכר ההבנות ליבוא גז מישראל", **אל-ראי**, 17 בפברואר 2016, <http://goo.gl/882MyR>; ג'האד אל-מנסי, "התנגדות פרלמנטרית רחבה להסכם עם ישראל, ושר האנרגיה מרגיע שירדן לא תהיה בת ערובה למקור בודד", **אל-ע'ד**, 17 בפברואר 2016, <http://goo.gl/so61D4>
29. "אל-מומני: הסכם הגז לא הופך את ירדן לבת ערובה של ישראל", **אל-ראי**, 2 באוקטובר 2016, <https://goo.gl/QnnJHa>
30. זידאן, "כנס באל-ע'ד על הסכם הגז הישראלי ועל החלופות האפשריות", **שם**
31. יאסמין כרם וסוכנויות הידיעות, "חברה מצרית חותמת על הסכם שני ליבוא גז ישראלי", **אל-מצרי אל-יום**, 26 בנובמבר 2015, <https://goo.gl/M0PmNA>
32. Ghazal, "Electricity company to buy gas from Israel", *Ibid.*
33. ניוטון, "יבוא הגז", **אל-מצרי אל-יום**, 25 בנובמבר 2015, <https://goo.gl/hezQZR>
34. ח'אלד אל-ברי, "האם תביא המלחמה בסוריה לנורמליזציה מצרית-ישראלית?", **דוט מצר**, 29 בנובמבר 2015, <http://goo.gl/mFiQPX>
35. באתר מחמד עלי ורדס, "הצרכים מתירים את האיסורים", **אל-דסתור**, 23 בפברואר 2014, <http://goo.gl/XU9LeA>
36. פהד אל-פאנך, "גיוון מקורות האנרגיה", **אל-ראי**, 23 בספטמבר 2014, <http://goo.gl/BBSlu7>
37. "האם אתה מצדד ביבוא הגז הישראלי?", **שם**
38. עצאם קצ'מאני, "הדין הפתוח בחוזה הגז", **אל-ראי**, 28 בספטמבר 2016, <https://goo.gl/eqNR33>
39. טארק מצארה, "השאלות האסורות", **אל-ראי**, 2 באוקטובר 2016, <https://goo.gl/E6rujL>
40. "רכישת גז מישראל – יישום סעיפי חוזה השלום", **אל-ראי**, 2 באוקטובר 2016, <https://goo.gl/cs8WRI>
41. מחמוד עבאבנה, "אינטרס המולדת או פופוליזם", **אל-ראי**, 4 באוקטובר 2016, <https://goo.gl/TpQmwS>
42. צפות חדאדין, "גם אני נגד יבוא הגז מישראל", **אל-ראי**, 4 באוקטובר 2016, <https://goo.gl/rDz1LW>